

مؤلفه‌های «امر به معروف و نهی از منکر» با تأکید بر تدوین الزام‌های عملی و کاربری‌های آن در محیط‌های آموزشی

hnajafih@yahoo.com

حسین نجفی / دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی

mahmoudomidi@yahoo.com

محمود امیدی / کارشناس ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد

پذیرش: ۹۴/۱۰/۱۹

دریافت: ۹۴/۲/۱۳

چکیده

در جهان کنونی، زندگی اخلاقی بشر در اثر تزلزل نظام‌های ارزشی و انحلال مبانی مقدسات، با بحران‌های گوناگون اخلاقی، معنوی، فرهنگی و دینی مواجه شده است. «امر به معروف و نهی از منکر»، به منزله بخشی از سیاست‌های نظارتی و کنترلی دین مبین اسلام برای برقراری نظم عمومی در جامعه اسلامی، نقش مهمی در افزایش التزام همگانی به رعایت ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی ایفا می‌کند. از این رو، هدف این پژوهش شناسایی مؤلفه‌های «امر به معروف و نهی از منکر» با هدف تدوین الزامات عملی و استفاده از آنها در محیط‌های آموزشی است. روش انجام پژوهش توصیفی - تحلیلی است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که از مفاهیمی همچون خدامحوری، توجه به کرامت انسانی، محبت و صمیمیت، بردباری، حق‌گویی و باطل‌ستیزی، عدالت‌مداری، و هدایت‌گری می‌توان به عنوان مؤلفه‌های اساسی امر به معروف و نهی از منکر یاد کرد.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف و نهی از منکر، مؤلفه‌های شاخص، الزامات عملی، محیط‌های آموزشی.

مقدمه

باب این فریضه گفته است: «امر به معروف و نهی از منکر از والاترین و شریف‌ترین واجبات می‌باشند و به وسیله آنها، دیگر واجبات برپا می‌شوند» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۲۸۵).

با عنایت به مباحث مزبور سؤال اصلی پژوهش آن است که مؤلفه‌های شاخص «امر به معروف و نهی از منکر»، که در آموزه‌های اسلامی مطرح شده کدام است و الزام‌های عملی برای استفاده از آنها در محیط‌های آموزشی چیست؟ البته برای پاسخ‌گویی به این پرسش، باید به برخی سؤال‌های فرعی نیز جواب داده شود؛ از جمله اینکه مفهوم لغوی و اصطلاحی «امر به معروف و نهی از منکر» چیست؟ در فرهنگ اسلامی، چه شرایطی برای وجوب امر به معروف و نهی از منکر مطرح شده است؟ مراتب امر به معروف و نهی از منکر کدام است؟ برای نیل به هدف پژوهش، از روش پژوهش توصیفی -

تحلیلی استفاده شده و به منظور گردآوری داده‌های لازم، منابع موجود و مرتبط با استفاده از فرم‌های استخراج‌شده از منابع جمع‌آوری و با شیوه‌های کیفی تجزیه و تحلیل شده است.

مفهوم‌شناسی

الف. معروف و منکر

«معروف» از ماده «عَرَفَ» و به معنای «شناخته‌شده به عنوان خوبی» است و به آن دسته از سنت‌های رایج در جامعه اطلاق می‌شود که عقلای جامعه آنها را به «خوبی» می‌شناسند. به بیان دیگر، فعلی است که با عقل، شرع و اصل اخلاقی رایج در جامعه مغایرت نداشته باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۳۱).

«منکر» به معنای «ناشناخته»، «زشت و بد» تبیین شده

با نگاهی گذرا به سرگذشت بشر، درمی‌یابیم که امر به معروف و نهی از منکر از پیشینه‌ای به قدمت انسان برخوردار است. هدف بعثت انبیای الهی نیز دعوت مردم به خیر، صلاح، توحید و بازداشتن آنها از پیروی طاغوت بوده است. حضور پیام‌آوران وحی در عرصه تحولات اجتماعی به اندازه‌ای چشمگیر است که می‌توان گفت همه حرکت‌های اصلاحی و دگرگونی‌های سازنده در جامعه بشری در پرتو امر به معروف و نهی از منکر تحقق یافته است. امر به معروف و نهی از منکر روشی اصلاحی برای زندگی فردی و اجتماعی است؛ بدین معنا که جامعه را به مسیر درست هدایت می‌کند تا در راه رسیدن به اهداف آرمانی و انسانی، دچار انحراف نگردد. به عبارت دیگر، ساختاری هشداردهنده است که همیشه انسان را از لغزش و خطا برحذر می‌دارد و راه را از بیراهه متمایز می‌سازد (شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص ۶۳).

برای بیان اهمیت این فریضه و آثار اجتماعی آن، می‌توان به آیه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (آل عمران: ۱۱۰) اشاره کرد. در این آیه، فریضه مذکور مقدم بر ایمان به خدا، و شاخص «بهترین امت» معرفی شده است. همچنین آیه «وَلَنْتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۴) عاملان آن را به رستگاری مژده می‌دهد. امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره اهمیت این موضوع می‌فرماید: «تمام کارهای نیک و حتی جهاد در راه خداوند، در برابر امر به معروف و نهی از منکر، همچون قطره‌ای است در برابر دریاها و پهنای» (نهج البلاغه، ۱۳۸۷، ح ۳۷۴). همچنین امام خمینی رحمته الله علیه در

معروف در کار خود، نیازمند شناخت حلال و حرام است (گیلانی، ۱۳۷۷، ص ۲۷۲).

و عبارت است از: فعلی که عقول صحیح و شرع به زشتی و قبح آن حکم کند (همان، ص ۵۰۵).

ب. احتمال تأثیر

دومین شرط در انجام امر و نهی، احتمال تأثیر بر دیگران است؛ زیرا هدف اصلی این فریضه تحقق معروف‌ها و جلوگیری از وقوع یا رفع منکرات است (حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۳۴۲).

ج. استمرار گناه

منظور زمانی است که فرد بر گناه اصرار داشته باشد و به طور مستمر آن را مرتکب شود. در این صورت، ضروری است وی از ادامه عمل نامطلوب نهی شود (بنی‌هاشمی خمینی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۴۶۱).

د. خالی از مفسده بودن

انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر مفسده‌ای، همچون ضرر مالی، جانی و آبرویی برای آمر یا ناهی نداشته باشد (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ص ۴۷۰).

مراتب امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر دارای مراتب سه‌گانه‌ای است که اگر با عمل به مرتبه پایین‌تر مقصود حاصل شود، عمل به مرتبه بعدی جایز نیست. این مراتب عبارت است از:

الف. مرحله قلبی: ابراز و اظهار انزجار قلبی و ناراحتی درونی به وسیله حالات چهره در صورت مشاهده عمل منکر و یا ترک معروف؛

ب. مرحله زبانی: ابراز و اظهار نگرانی به صورت زبان‌گفتاری و تلاش برای هدایت فرد از طریق موعظه و ارشاد؛

ب. امر به معروف و نهی از منکر

شیخ صدوق در توضیح مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر» می‌گوید: «امر به معروف» واداشتن دیگران به پیروی از اوامر خداوند و «نهی از منکر» مانع شدن از انجام گناهان به صورت زبانی یا عملی است (صدوق، ۱۳۴۸، ص ۱۳۷). به عبارت دیگر، «امر به معروف» انتشار خوبی‌ها و افشاندن بذر نیکی‌ها در کشتزار جان آدمی است تا با ثمردهی هر بذر، گلی از درون آن شکفته شود و در نتیجه، جامعه گلزاری از ارزش‌ها، نیکی‌ها و فضیلت‌ها گردد. «نهی از منکر» نیز بارش قطرات زلال باران بر سرزمین گنهکار است که شعله‌های معصیت را خاموش می‌سازد و به گسترش تیرگی‌های قلبش پایان می‌بخشد و چنین ویژگی‌هایی است که این دو فریضه نورانی را بر سایر فرایض امتیازی بزرگ بخشیده است.

شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر

وجوب این فریضه علاوه بر وجود شرایط عمومی، که برای همه تکالیف بیان شده، به چهار شرط اختصاصی ذیل موقوف شده است:

الف. علم و آگاهی به معروف و منکر

کسی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کند ضروری است معروف‌ها (واجب‌ها و مستحب‌ها) و منکرها (حرام‌ها و مکروه‌ها) و نیز شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر را بشناسد تا در امر و نهی دچار اشتباه و یا گناه نگردد. امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: امر به

از خدا، از قبیل پرورش عقل و خرد، نیل به رفاه و آسایش، دستیابی به فضیلت، اخلاق و مانند آن قرار داده‌اند. حتی دیدگاه حکمای بزرگی همچون افلاطون و ارسطو نیز انسان را در سطحی کاملاً متفاوت از سطح خدامحوری قرار می‌دهد. آنها بیشتر مسائل تربیتی جامعه را از دیدگاهی خردگرایانه نگریسته‌اند (گوتک، ۱۳۹۰، ص ۱۳۷).

۲. توجه به کرامت انسانی

خداوند متعال در سوره مبارکه «اسراء» درباره کرامت انسان در جهان خلقت و علایم کرامت وی چنین می‌فرماید: «ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم و آنها را به مرکب برّ و بحر سوار کردیم (جهان جسم و جان را مسخر ایشان ساختیم) و از هر غذای لذیذ و پاکیزه به آنها روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خود، برتری بز برخشیدیم» (اسراء: ۷۰).

دیگر نشانه کرامت و عظمت شأن انسان این است که خداوند وی را شایسته سجده فرشتگان دانسته است. در سوره مبارکه «حجر» چنین می‌خوانیم: «چون آن عنصرها را معتدل بیاریم و در آن از روح خویش بدمم همه (از برای حرمت و عظمت آن روح الهی) بر او سجده کنید» (حجر: ۲۹). از دیگر نشانه‌های تکریم انسان، توانمندی رسیدن به مقام جانشینی خداوند در روی زمین است. در سوره مبارکه «بقره» می‌خوانیم: «به یاد آر آن‌گاه که پروردگار فرشتگان را فرمود: من در زمین خلیفه خواهم گماشت» (بقره: ۳۰).

در راستای این مطلب، باید گفت: خداوند متعال و رسول گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز هیچ‌گاه خواهان فرومایگی بالفعل کسی نبوده‌اند و جز خیر و برکت و عظمت و کرامت برای انسان‌ها نخواسته‌اند. در الایبی جایگاه کرامت همین بس که در اولین سوره نازل شده بر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خداوند از

ج. مرحله عملی: اقدام عملی و فیزیکی برای جلوگیری از منکر و برپایی واجب (نوری‌ها، ۱۳۸۲، ص ۱۴۹-۱۵۰). البته این امر باید به گونه‌ای اجرا گردد که سبب رنجش خاطر مخاطب نگردد و وی را در مقام لجاجت قرار ندهد. شایان ذکر است که استفاده از قوه قهریه برای همگان جایز نیست و در کشور اسلامی، این وظیفه حکومت است (صافی گلپایگانی، ۱۳۷۵، ص ۳۷).

مؤلفه‌های شاخص امر به معروف و نهی از منکر مبتنی بر آموزه‌های اسلامی

با مطالعه و تعمق در آیات و روایاتی که از دین مبین اسلام و ائمه اطهار علیهم‌السلام بر جا مانده است، می‌توان مؤلفه‌های ذیل را برای فریضه مهم «امر به معروف و نهی از منکر» ذکر کرد:

۱. خدامحوری

«خدامحوری» یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر است، به گونه‌ای که جوهره اساسی رفتار هر فرد را تشکیل می‌دهد. به طور مشخص، مفهوم «خدامحوری» عبارت است از: «انجام و یا قصد انجام کلیه اعمال و رفتار انسان براساس ملاک و معیارهایی که خداوند برای آنها تعیین کرده است، به منظور کسب رضایت الهی» (مطهری، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۸۳). گزینش برنامه‌ها در محیط‌های آموزشی، باید به گونه‌ای صورت پذیرد که انگیزه جلب رضایت خداوندی روز به روز فزونی یابد، تا جایی که متریان بدون کسب رضایت الهی به هیچ عملی اقدام نکنند. شاید مهم‌ترین نقطه افتراق مکتب تربیتی دینی با دیگر مکاتب تربیتی، در نگاه به جهان و انسان باشد. برخی از مکاتب تربیتی با ارائه تفسیری متفاوت از انسان و جهان، تربیت را بر محوری غیر

آن چشم پوشید و کودک را به بهانه این‌که هنوز فاقد توانایی تشخیص خوب و بد است، بدون توجه به کرامت و ارزشش و جلب علاقه و انگیزه او، اموری را بر او تحمیل کرد. امر به معروف و نهی از منکر آن هنگام اسلامی است که در تمام امور زندگی و تعاملات افراد با یکدیگر، کرامت آنان رعایت شود و احترام به شخصیت همگان از رفتار افراد آشکار گردد.

۳. محبت و صمیمیت

اساس و قوام زندگی محبت به یکدیگر، علاقه و احترام است و رحم و شفقت و دلسوزی نسبت به دیگران، در فطرت پاک انسان‌ها، به ودیعه نهاده شده است. در اسلام، تأکید زیادی بر محبت و دوستی شده و به عنوان رکن مهم و اصلی ایمان مطرح گردیده است. در واقع، صلاح و سامان اجتماع در سایه الفت، انس و محبت بین افراد آن حاصل می‌شود و جامعه وقتی سعادت‌مند است که هرچه بیشتر بین افراد آن مودت و الفت برقرار باشد. سامان‌یابی و رشد جامعه مبتنی بر این امر است و ارسال رسولان و انزال کتاب‌های آسمانی هم برای این هدف بوده است (اسماعیلی یزدی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲).

کارسازترین شیوه در امر به معروف و نهی از منکر، محبت و شفقت است. بزرگ‌ترین معجزه یک مربی و ارشادگر در مهربانی و نیک‌دلی او نهفته است. پایه و اساس تربیت دینی و پرورش اخلاقی انسان‌ها دوستی با مردم و ابراز عشق و علاقه به آنان است. به یقین، می‌توان گفت: امر و نهی‌ای که از روی مهرورزی و دلسوزی باشد، بهترین و ماندنی‌ترین آثار را برجای خواهد گذاشت (فقیهی و نجفی، ۱۳۹۲، ص ۱۶).

براین اساس، امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «حق کسی که

کرامت خود سخن می‌گوید: (اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ) (علق: ۳). خداوند پیامبرانش را برای تحقق کرامت انسان فرستاده است و در میان انبیای عظام، رسول اکرم محمد مصطفی صلی الله علیه و آله از همه به این نکته سزاوارترند: «همانا رسولی از جنس شما برای هدایت خلق آمد که از فرط محبت و نوع‌پروری، فقر و پریشانی و جهل و فلاکت شما بر او سخت می‌آید، و بر آسایش و نجات شما بسیار حریص، و نسبت به مؤمنان رئوف و مهربان است» (توبه: ۱۲۸).

در جایی دیگر، پیامبر صلی الله علیه و آله این‌گونه توصیف شده‌اند: «و بر آنان، هر طعام پاکیزه را حلال و هر پلید منفور را حرام می‌گرداند و بارهای گران را از دوش مردم وامی‌نهد و زنجیرهای بسته بر دست و گردن‌هایشان را برمی‌دارد» (اعراف: ۱۵۷). آری، انسان نزد نبی اعظم صلی الله علیه و آله صاحب کرامت است و از منظر آن حضرت، هیچ موجودی در پیشگاه خداوند همچون انسان از کرامت برخوردار نیست. این امتیاز ویژه را حتی ملائکه مقرب نیز ندارند. روند امر به معروف و نهی از منکر باید از این مؤلفه متأثر باشد و باید آن را در همه عناصر و مراحل، اهداف و عملکردها در زندگی جاری ساخت. بنابراین، نباید امری در زندگی رخ دهد که کرامت و شرافت انسانی آسیب ببیند، بلکه باید این کرامت افزایش پیدا کند.

این مؤلفه نه تنها در تمام زمینه‌های تربیت، بلکه در تمام مقاطع و مراحل سنی لازم است مورد توجه قرار داد. باید کودک خردسال را احترام و تکریم کرد؛ همان‌گونه که جوان یا بزرگسال را باید تکریم نمود. البته روشن است که کودک نیازمند نوعی خاص از احترام است، درحالی‌که بزرگسال و یا جوان نوع دیگری را ایجاب می‌کند. در این زمینه، موقعیت‌شناسی مربی نوع و نحوه اجرای اصل «کرامت» را تعیین می‌کند، لیکن در هر حال، نمی‌توان از

از تو نصیحت می‌خواهد این است که او را تا حد توانایی‌ات نصیحت کنی و با او مدارا کرده، مهربان باشی» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۳۷۶). در این رویکرد، تربیت فراتر از یک وظیفه و حتی دلسوزی است و نشئت گرفته از روح مهرورز و انسان‌دوست مربی و مبلغ دین است. عشق به خوبی‌ها و عشق به سعادت و نیک فرجامی انسان‌ها، او را به اصلاح و تربیت آنان وامی‌دارد و از روی شفقت و محبت، راهنمایی و پرورش روحی آنها را برعهده می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۵، ص ۳۲). این نوع رفتار مودت‌آمیز، که از عاطفه درونی و باور قلبی آنان سرچشمه می‌گیرد، می‌تواند به صورت آب‌راهایی زلال درآید و در رهای جامعه جریان یابد و زندگی را حیات بخشد و بر تربیت افراد تأثیری همه‌جانبه و عمیق بگذارد.

۴. بردباری

شکیبایی و صبر در آنچه که قرآن و روایات نسبت به آن دستور صبر داده‌اند، مسئله‌ای الهی و اخلاقی و انسانی و امری است محبوب حق، و سزاوار اجر بزرگ و ثواب عظیم. صبر عامل حفظ دین و نگاهبان انسان از بی‌علاقه شدن به حق و حقیقت، و عامل تقویت روح و روان، و حافظ انسان از افتادن در دام شیاطین جنی و انسی است. انسان اگر در پیشامدها و حوادث تلخ و شیرین، که غارتگر دین و ایمان است، و به هنگام طاعت و عبادت، و به وقت گناه و معصیت صبر کند، به این معنا که حوادث را هماهنگ با قواعد الهی تحمل کند و برای نجات خود به دشمنان حق پناه نبرد، و به وقت طاعت و عبادت خود را در گردونه بندگی قرار دهد و مقاومت کند، و زمان آماده شدن زمینه گناه، تلخی گذشت از لذت‌ها را به دوش جان بردارد، به فرموده قرآن مجید مستحق صلوات و رحمت

خداوند می‌شود (آیتی، ۱۳۹۳، ص ۴۳).

صبر و استقامت از مؤلفه‌های دیگر امر به معروف و نهی از منکر است و برای آن پاداش زیادی از سوی خداوند تعیین شده است. از همین رو، امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره آیه **﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ﴾** (لقمان: ۱۷)، می‌فرماید: «مقصود سختی‌ها و آزارهایی است که در راه امر به معروف و نهی از منکر به انسان می‌رسد» (موسوی سبزواری، ۱۴۱۲ق، ج ۶، ص ۸۰).

با توجه به نکته مزبور، صبر و متانت در انجام امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند در رضایت خاطر آمر به معروف نقش بسزایی داشته باشد.

۵. حق‌گویی و باطل‌ستیزی

«حق‌گویی» در واقع، گویای این مطلب است که افراد اگر حقی را می‌بینند آن را بیان بدارند. اهمیت حق‌گویی در امر به معروف و نهی از منکر دو چندان است. از این رو، خداوند متعال در آیه ۷۰ سوره «احزاب» می‌فرماید: **﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾**؛ ای اهل ایمان، متقی باشید و همیشه به حق سخن بگویید. در این زمینه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرماید: «پرهیزگارترین مردم کسی است که حق بگوید، چه به سودش باشد چه به زیانش» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۹۵).

۶. عدالت‌مداری

عدالت از جمله چیزهایی است که نه تنها در وجود آدمی قرار دارد، بلکه انسان آن را فطرتاً دوست دارد، به گونه‌ای که حتی ستمگران برای ظلم خود، دست به توجیه می‌زنند و سعی می‌کنند آن را عادلانه جلوه دهند. آیات ۷ و ۸ سوره مبارکه «انفطار» که در آن سخن از

بِالْمَعْرُوفِ وَانَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ؛ ای فرزندانم، نماز بگذار و به خوبی فرمان ده و از بدی باز دار و بر هر چه به تو می‌رسد صبر کن؛ زیرا این از کارهایی است که نباید سهل گرفته شود. نیز امیرمؤمنان علی علیه السلام در وصیت خود، به محمد حنفیه می‌فرماید: «به خوبی فرمان ده تا اهل آن باشی؛ زیرا تمامیت و کمال کارها نزد خداوند تبارک و تعالی امر به معروف و نهی از منکر است» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۸۷). همچنین خداوند علت برتری مسلمان را این‌گونه بیان می‌دارد: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ أَمَّا أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ مِّنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (آل عمران: ۱۱۰)؛ شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدید آمده است؛ به خوبی فرمان می‌دهید و از بدی بازمی‌دارید و به خدا ایمان دارید. اگر اهل کتاب نیز ایمان بیاورند برایشان بهتر است. بعضی از ایشان مؤمنند ولی بیشترشان تبه‌کارند.

بنابراین، هدایتگری موجب می‌شود افراد نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت کنند و خیر یکدیگر را بخواهند. از این رو، خداوند متعال می‌فرماید: ﴿لَوْ لَا كَانَتْ مِنَ الْفُرُوقِ مِّنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ﴾ (هود: ۱۱۶)؛ چرا در میان مردمانی که پیش از شما بودند، جز اندکی که از آن میان نجاتشان دادیم، خردمندانی نبودند تا مردمان را از تبه‌کاری در زمین بازدارند؟ ستمگران از پی آسودگی و لذات دنیوی رفتند و گنه‌کار بودند. همچنین رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «هیچ مؤمنی را نشاید که ببیند کسی نافرمانی خدا می‌کند و بر او خرده نگیرد» (متقی هندی،

تحقق عدل و اعتدال در وجود آدمی به میان آمده، چنین است: ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾؛ پروردگاری که تو را آفرید، پس تو را در تسویه قرار داد و آن‌گاه اعتدال و عدالت را در وجودت محقق ساخت و در هر صورتی که خواست ترکیب کرد؛ یعنی تو را در آفرینش و خلقت، اساساً و ذاتاً در اعتدال قرار داده است. بنابراین، چون عدالت ریشه در فطرت انسانی دارد، موجب ثبات و آرامش است و چون آدمی همواره به دنبال آرامش (عدم تغییر) است، پس عدالت آرامش‌بخش است. عدالت‌مداری می‌تواند یکی از مؤلفه‌های مهم فریضه امر به معروف و نهی از منکر باشد؛ زیرا خداوند در آیه ۵۸ سوره «نساء» می‌فرماید: ﴿إِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾؛ هرگاه میان مردم داوری کردید، به عدالت داوری کنید.

«عدالت» مؤلفه‌ای است که می‌تواند در رسیدن افراد یک جامعه به سعادت دنیوی و اخروی نقش بسزایی داشته باشد. بنابراین، ضرورت دارد که نیروهای آموزشی عدالت‌محور در مواجهه با متریبان، در هنگام امر به معروف و نهی از منکر، برای طلب حق و بازگویی حقیقت و برپایی عدالت اقدام کنند.

۷. هدایتگری

خداوند سبحان در قرآن کریم، در خصوص هدایتگر بودن انسان‌ها نسبت به یکدیگر می‌فرماید: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران: ۱۰۴)؛ باید از میان شما، گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به خوبی فرمان دهند و از بدی باز دارند. اینان رستگارانند. در آیه ۱۷ سوره «لقمان» آمده است: ﴿يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ

<p>- تهییج احساسات عمومی مستربیان نسبت به پاسداشت ارزش‌ها</p> <p>- تشویق و تجلیل از ممتازان احیاگر فریضه امر به معروف و نهی از منکر</p> <p>- برگزاری جلسات با علما، استادان و متخصصان برای روشن‌سازی جایگاه محبت و صمیمیت در امر به معروف و نهی از منکر</p>	<p>محبت و صمیمیت</p>
<p>- تبیین آثار مطلوب بردباری هنگام عمل به فریضه امر به معروف و نهی از منکر</p> <p>- برگزاری کارگاه‌های آموزشی به منظور پرورش تحمل‌پذیری افراد هنگام عمل به امر به معروف و نهی از منکر</p>	<p>بردباری</p>
<p>- اطلاع‌رسانی در خصوص اهمیت حق‌گویی امر به معروف و نهی از منکر و آثار آن در مخاطب</p> <p>- نواختن زنگ امر به معروف و نهی از منکر در محیط‌های آموزشی در مناسبت‌های ویژه</p>	<p>حق‌گویی و باطل‌ستیزی</p>
<p>- پسرهیز از تحمیل عقاید و ارزش‌های بدون استدلال</p> <p>- رعایت اقتضای سنی و رشدی مخاطب هنگام امر به معروف و نهی از منکر</p>	<p>عدالت‌مداری</p>
<p>- تأکید بر برگزاری مراسم و همایش‌های گوناگون در خصوص امر به معروف و نهی از منکر</p> <p>- تشکیل کارگروه امر به معروف و نهی از منکر (متشکل از معلمان، والدین و کارشناسان حوزوی) در محیط‌های آموزشی - بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات و سامانه‌های اطلاع‌رسانی (به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه) به منظور فضاسازی مناسب برای ترویج و نهادینه‌سازی مفهوم و مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر.</p>	<p>هدایتگری</p>

۱۳۹۷ق، ص ۵۶۱۴). در روایت دیگری امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «فساد و تباهی آشکار گشته است، اما نه کسی پیدا می‌شود که اعتراض کند و درصدد تغییرش برآید و نه کسی که نهی کند و مردم را از آن بازدارد» (نهج‌البلاغه، ۱۳۸۷، خ ۱۲۹).

هدایتگری در زمینه امر به معروف و نهی از منکر از وظایف اصلی دست‌اندرکاران نظام آموزشی است؛ زیرا اگر بهنگام بود و صحیح انجام پذیرفت، می‌توان انتظار کاهش ناهنجاری‌ها و انحرافات اجتماعی را داشت.

ملاحظات عملی بهره‌گیری از مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در محیط‌های آموزشی

جدول ۱: مؤلفه‌های شاخص امر به معروف و نهی از منکر و

ملاحظات عملی آن در محیط‌های آموزشی

ملاحظات عملی در محیط‌های آموزشی	مؤلفه‌های شاخص امر به معروف و نهی از منکر
<p>- برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی در جهت تبیین جایگاه رضایت‌خواوند در امر به معروف و نهی از منکر</p> <p>- تدوین و توزیع کتاب‌های علمی در جهت فریضه «امر به معروف و نهی از منکر خدامحور».</p> <p>- فضاسازی هنرمندانه محیط‌های آموزشی با آیات، روایات و کلام بزرگان درباره خدامحوری در امر به معروف و نهی از منکر</p>	<p>خدامحوری</p>
<p>- آموزش معلمان در جهت ضرورت توجه به تکریم یادگیرندگان هنگام امر به معروف و پرهیز از منکر</p> <p>- رعایت شخصیت و حقوق الهی متریبیان هنگام اقدام به امر به معروف و نهی از منکر</p>	<p>توجه به کرامت انسانی</p>

نتیجه‌گیری

ایران اسلامی به اقتضای ضرورت‌های برآمده از انقلاب اسلامی و تلاش در مسیر جامعه‌سازی منطبق بر فرهنگ اسلامی، باید به صورتی برنامه‌ریزی شده و ساختاری اقدامات لازم را در جهت احیا و بسترسازی عملی «امر به معروف و نهی از منکر» در عرصه‌های گوناگون انجام دهد؛ زیرا این فریضه عنصر مکمل فرایند جامعه‌پذیری و تعلیم و تربیت دینی به‌شمار می‌آید. نظام تعلیم و تربیت، که از عوامل و کارگزاران مهم جامعه‌پذیری و اجتماعی شدن محسوب می‌شود، نقش مهم و بی‌بدیلی در انتقال فرهنگ، تقویت ارزش‌ها و هنجارها، و به‌طورکلی، بسترسازی مناسب برای اجرایی شدن این فریضه در سطوح گوناگون حیات اجتماعی متریان ایفا می‌کند. با توجه به اینکه فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر نقش تأثیرگذاری در شکل‌گیری رفتار دینی بین متریان دارد و به عنوان عاملی بازدارنده و تعالی‌بخش، مسیر دستیابی به کمال و شکوفایی معنوی را هموار می‌سازد، این پژوهش کوشید مؤلفه‌های شاخص امر به معروف و نهی از منکر مبتنی بر آموزه‌های اسلامی را معرفی نماید و نقشی را که نیروهای آموزشی باید در مواجهه با این مؤلفه‌ها در برابر متریان ایفا کنند بیان دارد.

تعالیم اسلام به تربیت جان و پرورش روح آدمی توجه ویژه‌ای دارد؛ زیرا انسان در پرتو تربیت نفس و تزکیه روح، به مراحل کامل انسانیت دست می‌یابد و سرانجام، به فلاح و سعادت ابدی نایل می‌شود؛ چنان‌که امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «اگر فرضاً به بهشت امید نداشتیم و از آتش دوزخ نمی‌ترسیدیم و به ثواب هم عقیده نداشتیم، باز هم سزاوار بود که در جست‌وجوی مکارم اخلاق باشیم؛ زیرا مکارم اخلاق راه پیروزی و

سعادت را به انسان نشان می‌دهد» (دهقان، ۱۳۷۹، ص ۱۹). جامعه امروز بشری دچار بحران هویت معنویت و اخلاق شده است. از این رو، امروزه نیاز بشر به تزکیه و پرورش، به مراتب بیش از نیاز او به تعلیم و آموزش است. بی‌شک، یکی از اهداف تأسیس نظام‌های آموزشی کشور تربیت دینی و اخلاقی متریان است. بر این اساس، متریان امانت‌هایی در دست مراکز آموزشی هستند که این مراکز سهم مؤثری در شکوفایی استعدادها، بروز خلاقیت و تربیت دینی و اخلاقی آنها دارند که در سایه آگاهی و بصیرت حاصل می‌شود.

بنابراین، نهادهای آموزشی، که یکی از گسترده‌ترین نهادهای اثرگذار و جهت‌دهنده در همه کشورهاست، با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود، باید مباحث گوناگون تربیت دینی و اخلاقی (به‌ویژه امر به معروف و نهی از منکر) را جزو محوری‌ترین مسائل آموزشی و تربیتی خود قرار دهد. این ضرورت، که برخاسته از نقش و جایگاه دین و اخلاق در حیات انسانی است، زمانی بر آن تأکید می‌شود که وظیفه اصلی این نهادها را احیای فطرت دینی انسان‌ها بدانیم؛ زیرا رسالت متولیان امر تعلیم و تربیت بیدار کردن فطرت انسان‌ها و پاک کردن غبار غفلت از آنهاست تا انسان حضور خدا را در زندگی و از درون خود لمس کند و گرایش او به دین و اخلاق آشکار گردد.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
 موسوی سبزواری، عبدالاعلی، ۱۴۱۲ق، *تهذیب الاصول*، قم،
 دارالتفسیر.
 نوری‌ها، حسنعلی، ۱۳۸۲، *امر به معروف و نهی از منکر در آستانه*
هزاره سوم، قم، میثم تمار.

منابع .....

- نهج البلاغه*، ۱۳۸۷، ترجمه محمد دشتی، قم، جمال.
 آیتی، نصرت‌الله، ۱۳۹۳، «شرایط عصر غیبت و الزامات اخلاقی
 آن»، *مشرق موعود*، سال هشتم، ش ۳۱، ص ۵۶-۳۵.
 احمدی، احمد، ۱۳۸۵، *اصول و روش‌های تربیت در اسلام*،
 اصفهان، دانشگاه اصفهان.
 اسماعیلی یزدی، عباس، ۱۳۸۵، *فرهنگ تربیت*، قم، مسجد
 مقدس جمکران.
 بنی‌هاشمی خمینی، محمدحسن، ۱۳۷۶، *توضیح المسائل مراجع*
مطابق با فتاوی دوازده نفر از مراجع معظم تقلید، قم،
 جامعه مدرسین.
 حلی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۸ق، *شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و*
الحرام، به کوشش سیدصادق شیرازی، تهران، استقلال.
 دهقان، اکبر، ۱۳۷۹، *راه رشد*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از
 قرآن.
 راغب اصفهانی، ابولقاسم، ۱۴۱۶ق، *مفردات الفاظ قرآن کریم*،
 بیروت، دارالقلم.
 شرف‌الدین، حسین، ۱۳۸۸، «نقش رسانه‌های جمعی در گسترش
 امر به معروف و نهی از منکر»، *الاهیات اجتماعی*، سال اول،
 ش ۱، ص ۶۸-۳۷.
 صافی گلپایگانی، لطف‌الله، ۱۳۷۵، *راه اصلاح یا امر به معروف و*
نهی از منکر، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
 صدوق، محمدبن علی، ۱۳۴۸، *الخصال*، تصحیح علی‌اکبر غفاری،
 تهران، مکتبه‌الاسلامیه.
 —، ۱۴۱۳ق، *من لایحضره الفقیه*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
 فقیهی، علی‌نقی و حسن نجفی، ۱۳۹۲، «بررسی شیوه‌های
 کاربردی‌سازی امر به معروف و نهی از منکر در تعلیم و تربیت
 دانش‌آموزان»، *تربیت تبلیغی*، سال اول، ش ۱، ص ۳۱-۹.
 گوتک، جرالذال، ۱۳۹۰، *مکاتب فلسفی و آراء تربیتی*، تهران،
 سمت.
 گیلانی، عبدالرزاق، ۱۳۷۷، *ترجمه مصباح‌الشریعه*، تهران، پیام
 حق.
 متقی‌هندی، حسام‌الدین، ۱۳۹۷ق، *کنز العمال فی سنن الاقوال و*
الافعال، تحقیق حسن رزوق، بیروت، مکتبه التراث الاسلامی.
 مطهری، مرتضی، ۱۳۷۱، *مجموعه آثار*، تهران، صدرا.
 موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۸۵، *تحریر الوسیله*، تهران،